

VÄRMLAND

FÖRR OCH NU

1911

*MEDDELANDEN FRÅN VÄRMLANDS NATUR-
HISTORISKA OCH FORNMINNESFÖRENING.*

BRÄTTE

EN FÖRSVUNNEN STAD.

Med anledning af den mycket intressanta genealogiska betraktelsen: »En Hammarösläkt med vackra anor», som förekom i Nya Wermlands-Tidningen af den 27 maj, torde måhända några ord om i denna uppsats omnämnda, nu försvunna, staden Brätte på Dal icke sakna allt intresse, helst de framstående borgmästarne i Karlstad Johan och Gustaf Börjeson, barn af Brätteborgaren Börje Olofsson och hans hustru Anna Svenske, här först sågo dagens ljus, desse borgmästare och brukspatroner, som gjort så otroligt mycket för Värmlands järnhandtering, från hvilka ock de framstående järnmännen Geijrarne kunna räkna sina anor. Mycket är visserligen icke att säga om det obetydliga Brättesamhället, som allenast under 50 år existerade, men dels gick öfver Brätte allt Värmlands järn under dess korta tillvaro, då ännu ej Trollhätte kanal sprängts, dels äro följande uppgifter hämtade ur Göta hofrätts arkiv och därför fullt tillförlitliga

Brätte, moderstad till nuvarande Vänersborg, låg vid södra ändan af Vassbotten, denna djupa vik af Vänern, som ligger söder om Vänersborg. Den var ursprungligen marknadsplats och nederlagsort för Lödöseborgarnes handel med landskapen omkring Vänern. Äldre författare hålla före, att Brätte var en urgammal stad, men den finnes ej omnämnd i någon från medeltiden bevarad handling. Först i slutet af 1500-talet omnämnes den och synes omkring 1590 hafva ryckt upp till stad.

I skrifvelse från Örebro den 21 april 1603 donerade Karl IX till Brätte »til mera förbättring och utrymme cronegården Amenneröd, hemmanet Glunerstorp, en gård och Vassende, en gård uti Vassenda socken, efter våre undersåtare och menige Borgerskapet i Brätte hafve oss i underdånighet låtit besöka och ödmjukeligen begärat något mera utrymme til staden, efter de härtil hafva varit både med mulbete, fiskevatten och annor lägenhet på alle sidor inne-täpte».

Mantalsuppgiften för Brätte af år 1610 upplyser, att i staden detta år funnos 17 $\frac{1}{2}$ gårdar, 22 gifte män, 22 hustrur, 4 änkor, 1 son, 2 döttrar, 1 dräng, 3 pigor, 1 husfattig man, 2 ogifta karlar, 1 inhyses man i konungens tjänst, hvilka erlade skatt; härtill 9 män och 1 änka, som »äro husfattige och oförmögne, af hvilka man inge penningar hafver til at förmoda». Stadens befolkning bestod således af 37 män och 33 kvinnor, förutom minderåriga, eller inalles inemot 100 personer.

Fördelade efter yrken nämnas 1 klockare, 1 kopparslagare, 1 skraddare, 1 sågare och 1 tunnbindare (Bäker), såvida icke Bäker här är ett släktnamn. Öfriga torde hafva sysslat med handel, seglation på Vänern och körslor å Edsvägen, där järn- och spannmålsfororna drogo fram.

Mantalsuppgiften lämnar därjämte upplysning om, att året förut d. ä. 1609 vådeld öfvergått den lilla staden och lagt 6 gårdar i aska.

Kom så år 1612, under hvilket Gustaf II Adolf hade sitt ödeläggande krig på svenskt område med Kristian IV i spetsen för danskar och norrmän, det krig, som medförde de förfärligaste härjningar af svenska landskap, som vår historia känner. För Nylödöse vid Göta älfvs utlopp var detta år ett det dystraste sorgeår, eftersom staden plundrades och brändes af danskarne, men för Brätte blef det ett år af uppsving och blomstring. Ty vid danskarnes anfall på

förstnämnda stad flydde lödöseborna utom till Alingsås, Lidköping och Vadsbo i Västergötland, äfven till Brätte. Huru många lödöseborgare nu invandrade till Brätte, kan icke så noga uppgifvas, då en del återflyttade till den gamla hemorten, men ännu 1619 funnos i Brätte 55 lödöseborgare, som erlade kontributionsskatt för Älfsborgs lösen.

Genom invandringen tillfördes staden förutom handelsmän, 1 buntmakare, 1 glasmästare, 2 guldsmeder, 1 hattmakare, 1 klensmed, 1 kopparslagare, 1 skomakare, 1 skräddare, 1 smed, 1 tunnbindare (Bäker) och 3 köpsvenner.

Det af invandrarna medförda tillskottet af kapital, arbete och erfarenhet visade snart sina verkningar. Trävaruhandeln och fraktfarten på Vänern gingo stadigt framåt. Å den stora kommunikationsleden Edsvägen, från Brätte hamn Korseberg vid Vassbotten till Åkerström vid Göta älf, rådde lif och rörelse. Här gingo fororna upp och ned, framförda af hundratals hästar, beredande inkomster åt såväl borgarne som åt angränsande socknars allmoge.

I sammanhang härmed erhöll staden 1620 »för dess ödmjuka bön och ansökning skull» af Gustaf II Adolf särskilda privilegier, hvarvid förutom konfirmation å af Karl IX donerade gårdar tillades skattehemmanet Amnerud samt kronohemmanen Stora Espered och Korseberg.

Den ökade verksamheten ådagalade snart, att Brätte saknade betingelser för en större utveckling. Framför allt gjorde sig behovet af en bättre hamn gällande. Äfven ur försvarssynpunkt visade sig staden olämplig.

Regeringen, som redan på 1630-talet var betänkt på att flytta staden till lämpligare ställe, gaf 1642 borgerskapet befallning att innan Mikaelitiden 1643 flytta till den plats, där Vänersborg nu är belägen.

Den nya stadsanläggningen fick af drottning Kiistina stadsprivilegier detta år, då staden ock erhöll kronogårdarne Hufvudnäs (2 mtl), Torpa (1 mtl), Källshagen ($\frac{1}{2}$ mtl),

Björkholmen ($\frac{1}{4}$ mtl) och Hufvudnäset ($\frac{1}{8}$ mtl). Konfirmation å stadsprivilegierna utfärdades 1646. Staden tillförsäkrades då såväl de af Karl IX till Brätte donerade gårdarne som de af drottning Kristina bekomna. Gårdarna Djupedalen och Grönvik har staden sedermera förvärfvat sig.

Ehuru stadens flyttning efter erhållen befallning omedelbart tog sin början, funnos ännu 1647 flera borgare, som icke inflyttat till Vänersborg och därför ådömdes böter.

Liksom Brätte för sitt uppsving och tillvaro stod i skuld till Gamla och Nya Lödöse, så fick Vänersborg det nyanlagda Göteborg att tacka för sin utveckling.

Stadslagens stadgande om »6 borgmästare och 30 rådmän i stad» tillämpades icke i Brätte. Den var härför för liten. Antagligen höll sig staden ursprungligen blott med en borgmästare och några få rådmän. Efter Lödöseborgarnes invandring förekommo 2 borgmästare och 12 rådmän, hvilka tidtals omvaldes och växelvis tjänstgjorde. Bland dessa rådmän påträffa vi äfven Börje Olofsson, hvars barn skulle få en så stor betydelse för Karlstad och Värmland.

Redan tidigt togo invandrarne del i stadens styrelse. Vid rådstuga den 20 januari 1615, således 3 år efter invandringen, då 2 borgmästare och 10 rådmän voro närvarande, utgjordes halfva antalet af Brättebor och andra hälften af Lödöseborgare. Förhållandet ändrades sedan raskt till Lödöseborgarnes fördel.

Rådstugorna höllos på obestämda tider och i allmänhet med långa mellanrum. Vanligen hölls en rådstuga vid Brätte marknad omkring den 10 september, då såväl borgmästare som rådmän brukade vara hemma. En rådstuga vid denna tid ansågs nödig på grund af de många slagsmål och öfriga förseelser, som då förekommo och gånvo anledning till »sakfall».

Rådstugusammanträdenas sällsynthet gaf understundom anledning till vederbörandes ingripande. Vid rådstuga den

9 september 1617 tillsporde fogden Nils Börjesson borgerskapet, »om de icke bekommit hans allvarliga skrifvelse, att de skulle upsända sin herredagskarl til kröningen *, hvartill de icke kunde neka — och om han icke hade några resor tilbudit sig at vela hålla rådstufva med dem, det de intet heller kunde neka til, utan svarade, at efter borgmästaren icke var hemma eller hade satt någon i sin stad, blef rådstufva uppsatt så när et år omkring». Fogdens tillsägelse gaf icke någon anledning till ändring i de goda Brättebornas maklighet. Ett år därefter, eller den 9 sept. 1618, upprepar fogden sin fråga: »om han icke hade några gånger tillförene tilbudit sig at vela hålla rådstufva. Der til de intet neka kunde och vidare svarade at stundom var borgmästaren intet hemma och stundom var borgarena intet hemma. Och icke var heller några viktiga saker at hålla rådstufva om, utan blef dermed så fördröjt til dess nu marknan stod och alla borgarne voro hemma stadda». Under de tvenne följande åren höllos tvenne rådstugor årligen. År 1642, stadens sista år, höllos 10 rådstugor. Då var mycket att ordna, när på regeringens befallning alla skulle flytta med hem och hus.

L. A.

*) Gustaf II Adolfs kröning firades den 12 oktober 1617 i Uppsala, dit riksdagen efter de viktigaste ärendenas afgörande blifvit förflyttad.